

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

OECUMENICA ET PATRISTIKA — Festschrift für Wilhelm Schneemelcher zum 75. Geburtstag, herausgegeben von Damaskinos Papandreou, Wolfgang A. Bienert, Knut Schäferdiek, σχ. 8ον μέγα, σελ. 406, έκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἐλβετίας, Chambésy (Γενεύη) 1989.

Ἐπιπρῆξεν εὐστοχος ἡ πρωτοβουλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ (Παπανδρέου), Προϊσταμένου τοῦ ἐν Chambésy (Γενεύης) Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ ὡς ἔνω τόμου πρὸς τιμὴν τοῦ διαπρεποῦς καὶ λίαν γνωστοῦ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Οἰκουμένῃ Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης Wilhelm Schneemelcher, ἐξ ἀφορμῆς τῆς 75ης ἐπετείου τῶν γενεθλίων του.

Ὁ γράφων, λυπούμενος διότι δὲν ἐκλήθη νὰ συμμετάσχη εἰς τὴν προβολὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ διακεκριμένου προτεστάντου Καθηγητοῦ, ὅστις εἶναι φιλέλληνα καὶ πολύτιμος φίλος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, τονίζει ὅτι ἡ πρωτοβουλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν Καθηγητῶν κ.κ. Wolfgang Bienert καὶ Knut Schäferdiek εἶναι ἀπολύτως δεδικαιολογημένη καὶ ἀξιεπαίσιμος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ προτασσομένου εἰς τὸν τόμον Γράμματος τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Δημητρίου πρὸς τὸν Σεβ. Μητροπολίτην Ἐλβετίας. Ἐν τῷ Γράμματι τούτῳ ὁ Σεπτὸς Προκαθήμενος τῆς πρωτοθρόνου ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δίδων τὴν πατρικὴν εὐλογίαν του διὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ τόμου, ἐκτὸς τῶν ἄλλων λέγει: «Ταύτην (τὴν εὐλογίαν) παρέχομεν ἐκθύμως τε καὶ ἀσμένως, καθ' ὅτι ὁ οὕτως τιμώμενος, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐβδομηκοστῆς πέμπτης ἐπετείου τῶν γενεθλίων αὐτοῦ, Ἐλλογιμώτατος κύριος καθηγητῆς οὐ μόνον ἀνεδείχθη πολύτιμος ἐρευνητῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ θιασώτης καὶ ἐργάτης τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, ὥστε νὰ εἶναι λίαν ἐπιτυχῆς ὁ τίτλος τοῦ εἰς αὐτὸν ἀφιερουμένου Τόμου, ἀλλὰ καὶ ὑπῆρξε καὶ εἶναι ἀφωσιωμένος φίλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριαρχείου, πολλὰς προσενηκῶν ὑπηρεσίας εἰς τε τὸ αὐτόθι Ὁρθόδοξον Κέντρον αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν καὶ γενικώτερον, διὸ καὶ δικαίως ἐπεσπάσατο τὴν εὐαρέσκειαν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡμῶν Μετριότητος προσωπικῶς».

Ὁ τόμος οὗτος, ἐκτὸς τῶν χαιρετισμῶν τῶν ἐπισκόπων Dr Martin Kruse καὶ Dr. Hermann Kunst, περιέχει πολλὰς ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ μελέτας πανεπιστημιακῶν διδασκάλων, ἀναφερόμενας εἰς κεντρικὰ σημεῖα τῆς σταδιοδρομίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ τιμωμένου. Τοιαῦτα σημεῖα εἶναι ἡ διερεύνησις τῶν Ἀποκρῦφων τῆς Καινῆς Διαθήκης, τῶν ἔργων τοῦ Μελλίτωνος Σάρδεων καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Κράτους κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα, θεμελιωδῶν προβλημάτων τῶν πατερικῶν μελετῶν καὶ τῆς οἰκουμἐνικῆς σημασίας των καὶ τῶν τρόπων ἀξιοποιήσεως τῆς κληρονομίας τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῷ διαλόγῳ τῆς μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

Αἱ ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως μελέται, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῷ τόμῳ, εἶναι αἱ ἐξῆς: 1) Μητροπολίτου Δαμασκηνοῦ Παπανδρέου, Τὸ πρόβλημα τῶν ὁρίων τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ σημερινῷ οἰκουμἐνικῷ διαλόγῳ (Die Frage nach den Grenzen der Kirche im heutigen ökumenischen Dialog)· 2) Θεοδώρου Νικολάου,

Κατάστασις καὶ προοπτικαὶ τοῦ Ὀρθοδοξο - Λουθηρανικοῦ Διαλόγου (Stand und Perspektiven des Orthodox-Lutherischen Dialogs)· 3) Viorel Ionita, Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν τῇ Ρουμανικῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ (Die Heilige Schrift in der Rumänischen Orthodoxen Kirche)· 4) Θεοδώρου Ζήση, Αἱ ἐπιδράσεις ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου· 5) Ἀναστασίου Κάλλη, Συνοδικὴ διαδικασία (πορεία) ἀμοιβαίας ὑποχρέωσης διὰ τὴν δικαιοσύνην, εἰρήνην καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας. — Μία ἐκκλησιολογικὴ - οἰκουμενικὴ ἀξιολόγησις ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου (Konziliarer Prozess gegenseitiger Verpflichtung für Gerechtigkeit, Frieden und die Integrität der Schöpfung — Eine ekklesiologisch-ökumenische Würdigung aus orthodoxer Sicht)· 6) Βλασίου Φειδᾶ, Δομὲς τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς Παραδόσεως.

Ἡ ὑπὸ τῶν Dr. Maria Brun καὶ Τζ. Παπαχρόνη ἐπιμέλεια τοῦ τόμου, ὡς καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἐκτύπωσις αὐτοῦ ὑπὸ τῆς «Νέας Στοιχειοθετικῆς» (Θεσσαλονίκης) ὑπῆρξεν ἐξαιρετος καὶ ἀξιόπαινος.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΚΗΡΥΚΑΣ — Θεολογικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου — Ἐκδίδεται προνοία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Κιτίου κ. Χρυσόστομου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Σταύρου Σ. Φωτίου, τόμ. Β', σχ. 8ον μέγα, σελ. 198, Λάρνακα 1990.

Ὁ γνωστὸς διὰ τὴν λαμπρὰν ἐν Κύπρῳ ἐκκλησιαστικὴν, ἐθνικὴν, ποιμαντικὴν, ἱεροποστολικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν δρᾶσίν του Σεβ. Μητροπολίτης Κιτίου κ. Χρυσόστομος ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ καλλιτεχνικῶς τετυπωμένου Β' τόμου τῆς προνοίας αὐτοῦ ἐκδιδομένης Θεολογικῆς αὐτῆς Ἐπετηρίδος. Τοιοῦτοτρόπως ὁ δραστήριος οὗτος Κύπριος Ἱεράρχης ἀναδεικνύεται εἰς ἐνσαρκωτὴν καὶ συνεχιστὴν μακραιωνος παραδόσεως, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία πάντοτε ὑποβοηθεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεολογικῆς γραμματείας.

Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος, ὅστις ἐτυπώθη εἰς τὸ ἐν Λευκωσίᾳ τυπογραφεῖον ΘΕΟΠΡΕΣΣ καὶ ἔχει καλλιτεχνικὸν ἐξώφυλλον καὶ προβάλλει εἰκόνα τοῦ ἁγίου Λαζάρου (12ου αἰῶνος) ἐκ τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἁγίου Λαζάρου Λάρνακος Κύπρου, περιέχει τὰς ἐξῆς ἐνδιαφερούσας καὶ ἀξιολόγους μελέτας: 1) Πρεσβ. Ἀνδρέου Ἀγαθοκλέους, Ὀρθόδοξη θεώρηση τοῦ σώματος (σ. 9 ἐξ.). 2) Γεωργίου Ἀντ. Γαλιττή, Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου (σ. 19 ἐξ.). 3) Πάυλου Εὐδοκίμου, Ὁ Ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ: Μιὰ εἰκόνα τῆς ὀρθόδοξης πνευματικότητος (σ. 32 ἐξ.). 4) Ἀνέστη Γ. Κεσελοπούλου, Θεολογία καὶ οἰκολογία ἢ ἡ ἄσκηση καὶ ἡ εὐχαριστία μπροστὰ στὴν οἰκολογικὴ πρόκληση· 5) Γεωργίου Κυθραιώτου, Γάμος ἢ συμβόλαιον; 6) Γεωργίου Ἱ. Μαντζαρίδου, Ὁ νέος καὶ ἡ οἰκογένεια σήμερα· 7) Νικολάου Α. Μαντσούκα, Δόγμα καὶ ζωὴ κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν· 8) Πρωτοπρεσβ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ ἡ θέση τῆς στὴν ἐκπαίδευσιν· 9) Νικολάου Α. Νησιώτου, Ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξη Παράδοσις ὡς ἐκκλησιαστικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ κόσμου· 10) Γεωργίου Π. Πατρώνου, Χαρὰ καὶ χριστιανικὸ βίωμα· 11) Πρωτοπρεσβ. Ἀλεξάνδρου Σμέμαν, Τὸ μυστήριον τῆς Ἀνάστασις· 12) Ἀνδρέου Τηλλυρίδου, Ἐνα ἀνέκδοτον Κείμενον τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου Κοσμᾶ Μαυρουδῆ· 13) Σταύρου Σ. Φωτίου, Ἡ προτεραιότητα τοῦ προσώπου· 14) Μιχαήλ Α. Χριστοδουλίδου, Ὁ ὀρθόδοξος σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς.

Ἡ σπουδαιότης τῶν ὡς ἄνω θεμάτων καθιστᾷ φανερόν, ὅτι καὶ ὁ Β' τόμος τῆς Θεολογικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Κιτίου εἶναι σπουδαῖον μέσον διαδόσεως καὶ

ἀκτινοβολίας τῆς ὀρθοδόξου σκέψεως καὶ πνευματικότητος, ἥτις τόσον δαφυλῶς παρουσιάζεται ἐν ταῖς μελέταις τοῦ τόμου. Ὅθεν ὀφείλονται συγχαρητήρια καὶ εὐχαριστίαι εἰς τὸν Σεβ. Κιτίου κ. Χρυσόστομον.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Herbert Hunger, *Prochoros Kydones' Übersetzungen von S. Augustinus: De libero arbitrio I,2-90 und Ps.-Augustinus, De decem verbis legis et decem plagis Aegyptiorum* (lateinisch - griechisch), Wiener Studien, Beiheft 14, σχ. 8ον μέγα, σελ. 96, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1990.

Τὸ πόνημα τοῦτο εἶναι νέα ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἐπιφανὴς φιλέλληνας κ. H e r b e r t H u n g e r, ὅστις εἶναι διακεκριμένος Ὀμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης καὶ μέλος καὶ Πρόεδρος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, συνεχίζει νὰ προβάλλῃ εἰς τοὺς διεθνεῖς ἐπιστημονικοὺς κύκλους παλαιὰ ἐλληνιστὶ γεγραμμένα κείμενα. Συγκεκριμένως τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δημοσίευμα ἀναφέρεται εἰς μεταφράσεις ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἔργων τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ψευδο-Αὐγουστίνου γενομένας ὑπὸ τοῦ ἀγιορείτου μοναχοῦ τοῦ 14ου αἰῶνος Προχόρου Κυδῶνη, ὅστις, ὡς γνωστὸν, κατεδικάσθη ὑπὸ συγκλητικῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μοναχὸς οὗτος ἀντετίθετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ὁ Καθηγητὴς κ. H. H u n g e r ἤδη τὸ 1984 εἶχε παρουσιάσει τὸν Πρόχорον Κυδῶνην, δημοσιεύσας τὴν ὑπὸ τοῦ ἀντιπαλαμιστοῦ αὐτοῦ μοναχοῦ γενομένην μετάφρασιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὀκτώ ἐπιστολῶν τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου (H. H u n g e r, Prochoros Kydones, *Übersetzung von acht Briefen des hl. Augustinus*, Wiener Studien, Beiheft 9, Wien 1984). Τὸ νέον δημοσίευμα τοῦ αὐτοῦ Καθηγητοῦ - Ἀκαδημαϊκοῦ παρουσιάζει ἀφ' ἑνὸς τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Προχόρου Κυδῶνη γενομένην ἐλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου «περὶ τῆς αὐτεξουσιότητος» (de libero arbitrio, — I, 1-90) καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Κυδῶνη γενομένην μετάφρασιν τοῦ ἔργου τοῦ ψευδο-Αὐγουστίνου «Παράλληλα τῶν δέκα νομικῶν παραγγελμάτων καὶ τῶν δέκα αἰγυπτιακῶν πληγῶν» (de decem verbis legis et decem plagis), ὅπερ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Προχόρου Κυδῶνη ἐθεωρεῖτο ὡς γνήσιον. Ἐὰν διὰ τὸ πρῶτον ἔργον ὁ Καθηγητὴς H. Hunger ἐχρησιμοποίησεν αὐτόγραφον χειρόγραφον τοῦ Προχόρου Κυδῶνη (Cod Vat. gr. 609, ff. 180-184), διὰ τὸ δεύτερον ἔργον ἐχρησιμοποίησεν οὐχὶ αὐτόγραφα, ἀλλὰ μεταγενέστερα ἐξ ἀντιγραφῆς προερχόμενα χειρόγραφα, ἐν οἷς χειρόγραφον τῆς Ἱ. Μονῆς Ἐσφιγμένου (ἀρ. 115, αἰῶν 16ος, ff. 185-193), τοῦ ὁποίου φωτοτυπία ἐστάλη εἰς τὸν κ. Hunger ὑπὸ τοῦ κ. E. Αἴτσα.

Τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον, ὅπερ περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἐξαιρετὸν σειρὰν Wiener Studien (ἀρ. 14), διακρίνεται οὐ μόνον διὰ τὴν τήρησιν τῆς ἀπολύτου ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας περὶ ἐκδόσεως κειμένων, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἐπακολουθεῖν εἰς τὰ κείμενα Παράρτημα ἐξ 27 ὀλοκλήρων σελίδων, ἐν ταῖς ὁποῖαις ὁ διακεκριμένος φιλέλληνας Καθηγητὴς - Ἀκαδημαϊκός, ὅστις κατὰ ἐν πολλοῖς ρηξικέλευθον καὶ πρωτοπορειανὸν τρόπον ἔχει προωθήσει τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἐλληνοβυζαντινὰς σπουδὰς, παρουσιάζει ἀξιοθαύμαστον γνώσιν εἰς πλάτος καὶ βάθος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ προβαίνει εἰς λεπτεπιλέπτους διαπιστώσεις καὶ ἐπισημάνσεις, σχετιζόμενας πρὸς τὴν γλωσσικὴν μορφήν, τὴν σύνταξιν, καὶ τὸ ὕφος τοῦ Προχόρου Κυδῶνη. Αἱ ἐπισημάνσεις αὗται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καθιστοῦν γνωστὸν τὸν ἐξαιρετὸν καὶ σπάνιον ἐξοπλισμὸν τοῦ συγγραφέως. Ἀληθῶς καὶ ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ὁ κ. Hunger ἐντυπωσιάζει τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην διὰ τὸ ὅτι ἔχει —ἀκόμη καὶ εἰς Ἕλληνας φιλόλογους

ἀξιοζήλευτον— ἀρίστην καὶ καταπληκτικὴν γνῶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου καὶ τῶν ποικιλομόρφων ἀποχρώσεων τοῦ γραμματικοῦ, συντακτικοῦ καὶ καλλολογικοῦ πλούτου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πρόκειται περὶ ἐξαιρετοῦ πονήματος, ὅπερ προσανατολίζει πάντας τοὺς φιλόλογους καὶ ἰδίως τοὺς ἀσχολουμένους περὶ μεταφράσεις ἐκ τῆς λατινικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δ η μ ή τ ρ η Κ α ι μ ά κ η, *Ἡ ἡμέρα Κυρίου στους προφήτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 29, Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 207 ἕως 289.

Τὸ θέμα τῆς ὑπὸ κρίσιν ἐργασίας τοῦ ἐπικούρου Καθηγητοῦ κ. Δ. Καϊμάκη περὶ τῆς «ἡμέρας Κυρίου» εἶναι ἐξόχως ἐνδιαφέρον, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ὅρου τούτου, τῆς ποικιλίας ἐν τῇ προφητικῇ γραμματείᾳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σημασίας του καὶ τῆς καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ χρησιμοποίησεως καὶ ἐξελιξέως του. Ἡ σημασία του ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ διαφέρει ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ προφήτου εἰς προφήτην. Ἐν δὲ τῇ Κ. Διαθήκῃ ταυτίζεται πρὸς τὴν μεγάλην καὶ φοβερὰν ἡμέραν τῆς κρίσεως, καθ' ἣν θὰ ἐπανέλθῃ ὁ Κύριος εἰς τὴν γῆν ὡς κριτὴς τῆς οἰκουμένης, «ἀποδίδων ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (Ρωμ. 2,6).

Ὁ παλαιοδιαθηκολόγος συγγραφεὺς τῆς ὡς ἄνω μελέτης ἐπέλεξε τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῶν διαφορῶν ἐπὶ μέρους προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης. Καὶ μετὰ βραχυτάτην σχετικὴν εἰσαγωγὴν (σελ. 209-210), ἀσχολεῖται μὲ τὴν προέλευσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄρου (ὅστις, σημειωτέον, ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν ἤδη τῆς προφητικῆς), παραθέτων τὰς ἐπὶ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ διατυπωθείσας κατὰ καιροὺς ὑπὸ διαπρεπῶν ξένων παλαιοδιαθηκολόγων ἐρευνητῶν (J. Wellhausen, J. P. Smith, H. Gressmann, S. Mowinkel, καὶ G. von Rad) πέντε κυριώτερας θέσεις (σελ. 210-215), «οἱ σποῖες θέλουν τὴν προέλευσιν τῆς παράστασης τῆς ἡμέρας Κυρίου ἀπὸ διαφορετικῆς παραδόσεως» (σελ. 210). Τὰς θέσεις ταύτας δὲν παραθέτει ὁ σ. ἀπλῶς καὶ ἀκρίτως, ἀλλ' ὑποβάλλει εἰς ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον, προβαίνων πρὸς τοῦτο εἰς μίαν σύντομον καὶ ἐπιτυχῆ ἀνάλυσιν τῶν εἰς τὴν «ἡμέραν Κυρίου» ἀναφερομένων προφητικῶν κειμένων (σελ. 215-270). Οὕτως ἀναλύει τὸ περιεχόμενον τῶν σχετικῶν ἐνοτήτων ἐκ τῶν βιβλίων τῶν Ἀμώς, Ἡσαΐου, Σοφονίου, Ἰερεμίου, Ὀβδιού, Θρήνων, Ἰεζεκίηλ, Μαλαχίου, Ἰωὴλ καὶ Ζαχαρίου, διαπιστῶν ἐν προκειμένῳ, ὅτι «ἡ ἡμέρα Κυρίου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑνα σύνολο ἰδεῶν καλὰ προκαθορισμένων, που ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ προφήτην εἰς προφήτην, εἴτε κατὰ λέξιν, εἴτε με τὴς ἀπαραίτητες τροπολογίας που ο καθένας ἀπ' αὐτοὺς ἐπιφέρει στο θέμα, ἐρμηνεύοντας με τὸν τρόπο αὐτὸ τις σχετικῆς παραδόσεως» (σελ. 271). Θέλων δὲ νὰ παρουσιάσῃ καὶ τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν παράδοσιν τῆς «ἡμέρας Κυρίου» θέματα, ἐπιχειρεῖ περαιτέρω καὶ μίαν μορφολογικὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχουσῶν τὸν ὄρον τοῦτον ἐνοτήτων. Κατ' αὐτὴν ἀνιχνεύει, ἐπίσης μετ' ἐπιτυχίας, σχέσεις τοῦ ὄρου «ἡμέρα Κυρίου» πρὸς τὴν ἐσχατολογίαν τῆς Π. Διαθήκης (σελ. 279-289).

Διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς τῆς τῆς τῆς ἐρεύνης, ὁ σ. λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του καὶ χρησιμοποιοῖ ἀνέτως τὴν ἐπὶ τοῦ θέματος νεωτέραν διεθνή βιβλιογραφίαν καὶ, πλην ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, τὰς τελευταίας σχετικὰς ἐκδόσεις. Τὰ κείμενα τῆς Π. Διαθήκης μεταφράζει ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ ἀναλύει ὀρθῶς. Ἐν τοσοῦτῳ γράφει ἐν σελ. 221 στχ. 5 περὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ ὅποιοι εὐωχοῦντο ἐπὶ τῇ διασώσει τῆς Ἰερουσαλὴμ ἀπὸ τὴν ἐν ἔτει 701 π.Χ. πολιορκίαν τοῦ Ἀσσυρίου Σεναχερῆβ· «χαίρονται καὶ τραγουδοῦν, γλεντοῦν τρώγοντας

πρόβατα και βόδια, τρώνε κρέας και πίνουν κρασί». Ἀποδίδει δ' οὕτω σχετικὸν χωρίον τοῦ Ἡσαίου (22,13), τὸ ὁποῖον ὁμως οὔτε εἰς τοὺς Ο' οὔτε εἰς τὸ ἑβραϊκὸν ἐπιτρέπει τοιαύτην ἀπόδοσιν. Ἐξ ἄλλου ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον παραπέμπει εἰς παλαιδιαθηκικά χωρία δίδει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν τὰ ἐξῆς, χάριν τῶν μὴ εἰδικῶν ἀγνωστών. Ἐἴς τινα σημεῖα τῆς Π. Διαθήκης ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (τῶν Ο') και τοῦ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ, ὡς πρὸς τὴν ἀρίθμησιν τῶν κεφαλαίων και τῶν στίχων, κυρίως εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἱερεμίου και τῶν Ψαλμῶν. Τοῦτο ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἑλληνορθόδοξον συγγραφέα νὰ σημειώσῃ ἐκάστοτε τὴν ἀρίθμησιν ἀμφοτέρων τῶν ὡς ἄνω κειμένων ἢ τουλάχιστον νὰ δηλώσῃ ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων ἀκολουθεῖ, πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεων. Τινὲς ὁμως δὲν πράττουν οὕτως, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦν τὰς βιβλικὰς παραπομπὰς ὡς ἀκριβῶς τὰς λαμβάνουν ἀπὸ τοὺς ξένους, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν συνήθως τὸ μασωριτικὸν ἑβραϊκὸν κείμενον. Ἀλλὰ πράττοντες τοῦτο, οἱ ἡμέτεροι συγγραφεῖς, προδίδουν ὅτι δὲν ἔχουν ἐλέγξει τὸ ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιοῦμενον βιβλικὸν κείμενον, οὔτε ὅτι ἔχουν ἔλθει εἰς ἄμεσον μετ' αὐτοῦ ἐπαφήν. Δὲν πιστεύομεν ὅτι συμβαίνει τοιοῦτό τι και εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ κ. Καϊμάκη. Ἐκρίναμεν ὁμως ἀπαραίτητον νὰ ἐπισημάνωμεν τὸ φαινόμενον αὐτό, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ παύσῃ νὰ παρατηρῆται εἰς ἐργασίας βιβλικῶν τουλάχιστον θεολόγων.

Ἡ γλῶσσα τοῦ σ. εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καλὴ και πάντως καλύτερα ἐκείνης ἄλλων προγενεστέρων δημοσιευμάτων του. Παρατηροῦνται ὁμως μικραὶ γλωσσικαὶ ἀδυναμιαὶ και πολλὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα και εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἣ ὅποια, σημειωτέον, χωλαίνει σοβαρῶς και εἰς τὴν στίξιν. Εἶναι δὲ αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μιᾶς συνόψεως τῶν ἐπιστημονικῶν συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ὁ σ., και ἐνὸς πίνακος περιεχομένων.

Τὰς ἐπιστημονθεῖσας ταύτας ἀτελείας, ὡς και τινὰς ἄλλας, μὴ μνημονευθεῖσας, τεχνικῆς κυρίως φύσεως, θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἀποφύγῃ ὁ κ. Καϊμάκης, ἐὰν εἶχεν ἐργασθῆ μετὰ περισσοτέρας προσοχῆς και ὑπομονῆς. Ἡ ἐργασία του πάντως, ἔστω και μὲ τὰς τοιαύτας ἐλλείψεις, εἶναι ἀξιόλογος, ἀποτελοῦσα συμβολὴν εἰς τὴν θεολογίαν τῆς Π. Διαθήκης και προάγουσα τὰς παρ' ἡμῖν βιβλικὰς σπουδὰς. Ἐπιτρέπει δὲ νὰ συναγάγωμεν και τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ σ. παρουσιάζει εὐχάριστον ἐπιστημονικὴν ἐξέλιξιν, κινούμενος εὐχερῶς εἰς τὰ θεολογικὰ θέματα τῆς Π. Διαθήκης.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Χρυσάνθου Γ. Σαρηγιάννη, Δρος Θ., Μητροπολίτου Μόρφου, *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Εὐρύχου - Κύπρου, 1990, σελ. 466.

Ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Μόρφου κ. Χρυσάνθος (Σαρηγιάννης), διδάσκων ἀπὸ τριετίας εἰς τὴν παρὰ τὴν Λευκωσίαν τῆς Κύπρου λειτουργοῦσαν Ἱερατικὴν Σχολὴν «Ἀπόστολος Βαρνάβας» τὸ μάθημα τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης», παραλλήλως πρὸς τὸ τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην», ἔδημοσιευσε προσφάτως τὸ ὡς ἄνω ἔργον, πρὸς κάλυψιν τῶν ἐν τῇ ἐν λόγω Σχολῇ ὑφισταμένων διδακτικῶν ἀναγκῶν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν ἔχει ἐκδοθῆ παρ' ἡμῖν ἄλλο τι παρόμοιον. Ἔχει δὲ και ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, διότι συμβάλει εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ὑποβάθρου τῆς Π. Διαθήκης και εἰς τὴν πληρεστέραν γνώσιν τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τῆς Βίβλου ταύτης, ὡς ἐπίσης και εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν της. Ἐν αὐτῷ ὁ Πανιερώτατος συγγραφεὺς ἀναπαριστᾷ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Π. Διαθήκης ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, ἥτοι ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ γενάρχου τῶν Ἑβραίων (γεννηθέντος, κατ' αὐτόν, περὶ τὸ 1900 π.Χ.), μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἱστορίας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἥτοι μέχρι τῆς δευτέρας Ἰουδαϊκῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Ρωμαίων (132-135

μ.Χ.). Πρὸς διευκρίνουσιν δὲ τοῦ ἀναγνώστου ἀσχολεῖται ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ μὲ τὴν γεωγραφίαν τῆς Παλαιστίνης (σελ. 14-63). Ἡ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περιεχομένη ὕλη εἶναι χρησιμωτάτη, διότι, ὡς δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ, ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἁγίας Γῆς καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἐδάφους τῆς βοηθοῦν σημαντικῶς εἰς τὴν καλὴν γνῶσιν τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀνεπτύχθη αὐτόθι.

Μετὰ τὴν γεωγραφικὴν ἐπισκόπησιν τῆς Παλαιστίνης ἐξετάζεται συστηματικῶς καὶ λεπτομερῶς ἡ ἐντὸς τῶν προαναφερθέντων ὁρίων ἐκτιθεμένη Βιβλικὴ ἱστορία. Οὕτω γίνεται λόγος περὶ τῆς περιόδου τῶν Πατριαρχῶν (σελ. 64-75), περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον (σελ. 76-80), τῆς ἐξόδου καὶ τῆς πορείας αὐτῶν πρὸς τὴν Χαναὰν (σελ. 81-90), τῆς καταλήψεως τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς εἰς αὐτὴν ἐγκαταστάσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν (σελ. 91-101), περὶ τῆς περιόδου τῶν Κριτῶν (σελ. 102-117), τῶν βασιλείων Σαούλ, Δαυὶδ καὶ Σολομῶντος (σελ. 118-148), τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα καὶ τοῦ Ἰσραὴλ (σελ. 149-184), τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα μέχρι τῆς καταλύσεώς του (σελ. 185-209), περὶ τῆς περιόδου τῆς Βαβυλωνίου μετοικεσίας καὶ τῆς ἐπιστροφῆς ἐξ αὐτῆς (σελ. 210-235), τῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῆς Ἐλεφαντίνης (σελ. 236-238), τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (σελ. 239-245), τῆς Μακκαβαϊκῆς Ἐπαναστάσεως (σελ. 246-256), τοῦ βασιλείου τῶν Ἀσμωναίων (σελ. 257-281), τοῦ βασιλείου Ἡρώδου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ (σελ. 282-323), τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας Ἰουδαϊκῆς Ἐπαναστάσεως (σελ. 324-375) καὶ, τέλος, περὶ τῆς ἰουδαϊκῆς διασπορᾶς (σελ. 376-380). Εἰς τὰς σελ. 381 μέχρι 466 περιέχονται πλουσιωτάτη διεθνῆς βιβλιογραφία, ἐπὶ τῆς ὁποίας παρουσιάζει ἐκπληκτικὴν ἐνημέρωσιν ὁ ἐν Κύπρῳ μόνιμος διαβιῶν Παν. σ. (βλ. σελ. 383-409), χρονολογικὸς πίναξ τῶν γεγονότων τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας (σελ. 410-413), εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ θεμάτων (σελ. 414-448), εὐρετήριον ἀγιογραφικῶν χωρίων (σελ. 449-460), κατάλογος χαρτῶν καὶ φωτογραφιῶν (σελ. 461-462), ἐν τέλει δὲ καὶ πίναξ παροραμάτων (σελ. 464-466). Πίναξ συντηρήσεων δὲν ὑπάρχει, προφανῶς διότι δὲν ἐχειρίσθησαν αὐτὰ. Ὡς διεπιστώσαμεν, ὁ Παν. σ. δὲν παραπέμπει εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντα πολυάριθμα συγγράμματα (ὥστε νὰ κάμνη, ἐνδεχομένως, χρῆσιν τῶν καθιερωμένων συντηρήσεων), ἀλλὰ παραθέτει αὐτὰ μὲ τοὺς πλήρεις τίτλους των εἰς τὸν πίνακα τῆς βιβλιογραφίας καὶ μόνον. Τὸ ἀπὸ τῆς βιβλιογραφίας μέχρι καὶ τῶν παροραμάτων ὑπάρχον ὕλικον τιτλοφορεῖται «Παράρτημα» τοῦ βιβλίου. Εἶναι χρήσιμον, νομίζομεν, νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὸ κρινόμενον βιβλίον δύναται, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὡς ἄνω ἐκτεθέντος περιεχομένου του, νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἀποτελεῖ περισσότερον Ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ καὶ ὀλιγώτερον Ἱστορίαν τῆς Ἐποχῆς τῆς Π. Διαθήκης. Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἔχει προβληματισθῇ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὁ Παν. σ. (βλ. σελ. 11-12), ὁ ὁποῖος εἶδε τελικῶς τοῦτο ὑπ' ἄλλην ἐποψιν, καὶ οὕτως ἐπεξετάθη μέχρι καὶ τῶν γεγονότων τῆς Δευτέρας Ἰουδαϊκῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Ρωμαίων.

Διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου τούτου ὁ Παν. σ. χρησιμοποιεῖ, πλην τῆς Π. Διαθήκης, ὡς κυρίας πηγῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξωβιβλικὰς πηγὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς μαρτυρίας, εἰς ὅσα σημεῖα δὲν παρέχει αὐτὴ σχετικὰς ἢ ἐπαρκεῖς πληροφορίας. Τὰ κείμενα ταῦτα ἐπεξεργάζεται ἐπιτυχῶς καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐκθεσιν διατυπωθειῶν ἐπιστημονικῶν ὑποθέσεων ἐπὶ τῶν ἀναπαριστωμένων ἐν αὐτοῖς ἱστορικῶν γεγονότων. Παρουσιάζων δὲ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐκτιμήσεις τῆς διεθνούς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, δὲν παραλείπει νὰ λαμβάνη πάντοτε ὑπ' ὄψιν του τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας παρέχει σχετικῶς ἡ Π. Διαθήκη. Καὶ εἰς πολλὰς μὲν περιπτώσεις κλίνει ὑπὲρ τῆς ἐν προκειμένῳ ἀποδοχῆς τῆς παλαιᾶς παραδόσεως, ἀντιθέτως δὲ εἰς τινὰς ἄλλας ὑποβάλλει ταύτην εἰς ἔλεγχον καὶ βάσανον, καὶ ἐνίοτε ἀπομακρύνεται αὐτῆς.

Ἐπὶ τοῦ σπουδαίου γεγονότος τῆς ἐξ Αἰγύπτου ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν, ὁ Παν. σ., κατόπιν ἐπιμόνου διερευνήσεως τοῦ θέματος (βλ. σελ. 81-83), καταλήγει εἰς τὸ συμπέ-

ρασμα ὅτι αὐτὴ ἐγένετο τῷ 1270 π.Χ., ἐπὶ Φαραὼ Ραμσῆ τοῦ Β' (1290-1223 π.Χ.). Βασίζεται δὲ πρὸς τοῦτο, κυρίως, εἰς τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν τῷ 1896 σπουδαίαν στήλην τοῦ Φαραὼ Merneptah (1223-1211 περίπου π.Χ.), ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1220 π.Χ. καὶ ἀναφέρει ὅτι οὗτος κατενίκησεν ἐν Χαναάν τοὺς Ἰσραηλίτας, οἵτινες υποτίθεται ὅτι εἶχον ἀναχωρήσει ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Γῆν τῆς Ἑπαγγελίας. Βεβαίως, τὰ περὶ τῆς συντριπτικῆς ἐκστρατείας τοῦ Merneptah κατὰ τῆς πεδινῆς ἀκτῆς τῆς νοτίου Παλαιστίνης, καθ' ἣν ἐπέτυχεν οὗτος καὶ τὴν κατάλυσιν δύο ἐκ τῶν τελευταίων χαναανιτικῶν πόλεων-κρατῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς, δὲν δύνανται σήμερον νὰ ἀμφισβητηθοῦν (βλ. σχετικῶς καὶ τὴν ἐνδιαφερόμενην ἐρευνητικὴν ἐργασίαν τοῦ I. Singer, «Merneptah's campaign to Canaan and the Egyptian occupation of the southern coastal plain of Palestine in the Ramesside period», δημοσιευθεῖσαν ἐν BASOR 1988, σελ. 1-10). Ἐν τοσοῦτῳ ὅμως δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι, καθ' ἣν ἐπικρατοῦσαν ἄποψιν, οἱ ἡττηθέντες ἐν Χαναάν Ἰσραηλίται δὲν εἶναι οἱ ἐξεληθόντες ἐξ Αἰγύπτου καὶ ἐπανελθόντες εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἄλλοι ὁμόφυλοί των, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον μεταναστεύσει εἰς Αἴγυπτον. Ὑποστηρίζεται δὲ σοβαρῶς, ὅτι ἡ ἔξοδος ἐγένετο οὐχὶ ἐπὶ Ραμσῆ τοῦ Β', ἀλλ' ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Merneptah. Ὁ Ραμσῆς οὗτος εἶναι, πιθανώτατα, ὁ Φαραὼ τῆς καταδυναστεύσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ οὐχὶ ὁ τῆς ἐξόδου. Ἀσφαλῶς, γνωρίζει ταῦτα καλῶς καὶ ὁ Πανιερώτατος.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Παν. σ. ὀλίγον κατωτέρω, μὲ τὴν γεωγραφικὴν τοποθέτησιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τὴν ὁποίαν διεπέρασαν «ἀβρόχοις ποσὶν» μετὰ τὴν ἔξοδον οἱ Ἰσραηλίται. Ἐν προκειμένῳ παρουσιάζει τὰς διατυπωθείσας σχετικῶς ποικίλας ἀπόψεις, τὰς ὁποίας εὐρίσκει ἐνδιαφερούσας, οὐχ ἤττον ὅμως καὶ ἐχούσας «ἀδύνατα σημεῖα». Ὁ ἴδιος τάσσειται ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς παραδόσεως, «ἡ ὁποία πάντοτε ταῦτιζε τὴ θάλασσα τῆς διάβασης μὲ τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ Κόλπου τοῦ Σουεζ» (σελ. 84). Τὴν ἄποψιν ταύτην ἐνισχύει καὶ δι' ἄλλων στοιχείων, τὰ ὁποῖα προσάγει (ἐνθ' ἄνωτέρω). Ἐπισημαίνων δὲ τὴν σιγὴν τῶν αἰγυπτιακῶν πηγῶν σχετικῶς πρὸς τὸν Μωϋσῆν καὶ τὴν ἔξοδον, ὀρθῶς παρατηρεῖ, ὡς πράττουν ἄλλως τε καὶ πολλοὶ ξένοι ἐρευνηταί, ὅτι ἡ σιγὴ αὕτη ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μὲν δρᾶσις τοῦ Μωϋσεῶς δὲν ἀφεώρα εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡ δὲ ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν δὲν ἦτο δι' αὐτὴν τόσον σπουδαῖον γεγονός, ὥστε νὰ τὸ ἀναφέρουν (σελ. 85).

Ἐν σελ. 122 ὁ Παν. σ. καθιστᾷ ἐκδηλον τὴν διάθεσίν του νὰ δικαιολογήσῃ πράξεις τοῦ διαβοήτου βασιλέως Σαοῦλ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀποδοκιμασθῆ ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης. Οὕτως ἀφοῦ βεβαιώσῃ ὅτι «ὁ Σαοῦλ στίς ἐκστρατεῖες του τηροῦσε τίς θρησκευτικὰς συνήθειες τῆς ἐποχῆς καὶ ὅλα τὰ καθιερωμένα τελετουργικὰ», συνεχίζει γράφων «Παράλληλα ὅμως πικρυσιάζονται καὶ μερικὲς παρεκβάσεις, ὅταν ὁ Σαοῦλ, ὡς ἔμπειρος Στρατηγός, ἔκρινε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκμεταλλευθῆ, στρατιωτικὰ, κατάλληλες εὐκαιρίες». Ἀναφερόμενος δὲ εἰς συγκριμένας τοιαύτας «παρεκβάσεις» τοῦ Σαοῦλ, γράφει ὅτι αὐταὶ ὠδήγησαν εἰς σύγκρουσιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ιερατείου, καὶ ὅτι τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν «ἐκμεταλλεύτηκε ὁ Δαυὶδ γιὰ τὴν ἀνάδειξίν του στὸ Βασιλικὸν Ἀξίωμα» (αὐτόθι· αἱ ἀραιώσεις ἡμέτεραι). Ταῦτα δικαιούται τις, νομίζομεν, νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς τολμηρά. Ἐὰν μάλιστα λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐν τῷ τέλει τοῦ οἴκελου κεφαλαίου παρατήρησιν τοῦ Παν. σ., ὅτι ἡ δρᾶσις τοῦ Σαοῦλ «καταγράφτηκε ὄχι ἀπὸ δικούς του ἱστοριογράφους, ἀλλὰ ἀπὸ ἱστοριογράφους ποὺ ἀνῆκαν εἰς τὴν Αὐλήν τοῦ Δαυὶδ, οἱ ὁποῖοι καταφανῶς ἀδίκησαν τὸν Σαοῦλ στὴν προσπάθειά τους νὰ προβάλουν τὸν Δαβὶδ» (σελ. 124), θὰ ἀναγκασθῆ νὰ τῆσιν ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ἔναντι τῶν τοιούτων ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι υποστηρίζονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ ἐλευθεριαζόντων παλαιοδιαθηκολόγων τῆς Δύσεως. Πρέπει, πάντως, νὰ τονίσωμεν, ὅτι γενικῶς ὁ Παν. σ. δὲν ἀδικεῖ τὸν Δαυὶδ, καὶ μάλιστα ἀλλαχοῦ ἐξαίρει δεόντως τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ (βλ. σελ. 139).

Ὁμιλῶν διὰ τὴν ἀνερχομένην δημοτικότητα τοῦ Δαυὶδ, μεταφράζει τὸ ἐν Α' Βασ. (μ.σ. Α' Σαμ.) 18,7 γνωστὸν ἄσμα, τὸ ὁποῖον ἔψαλλον αἱ γυναῖκες τοῦ Ἰσραὴλ πρὸς τιμὴν τοῦ νεαροῦ ἐκεῖνου ἐθνικοῦ ἥρωος, ὡς ἐξῆς· «Ὁ Σαοὺλ σκότωσε χιλίους, ἀλλὰ ὁ Δαυὶδ δέκα χιλιάδες» (σελ. 122). Ἐν προκειμένῳ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν, ὅτι τὸ κείμενον τῶν Ο' ἔχει «ἐπάταξε Σαοὺλ ἐν χιλιάσιν αὐτοῦ καὶ Δαυὶδ ἐν μυριάσιν αὐτοῦ», ἦτοι, περίπου, «ὁ Σαοὺλ ἐφόνευσε χιλιάδας καὶ ὁ Δαυὶδ μυριάδας», καὶ ὅτι οὕτω πως ἔχει καὶ τὸ μασωριτικὸν ἑβραϊκόν, ἦτοι «ὁ Σαοὺλ ἐφόνευσε τὰς χιλιάδας του καὶ ὁ Δαυὶδ τὰς μυριάδας του». Ἐξ ἄλλου, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς Φιλισταίους σωματοφύλακας τοῦ Δαυὶδ Kerethi καὶ Pelethi, περὶ ὧν βλ. ἐν Β' Βασ. (μ.σ. Β' Σαμ.) 20,23 καὶ ἄλλαχού, λέγει ὅτι οἱ Ο' μεταγράφουν τὰ ὀνόματα ταῦτα «ὡς <Χερεθαῖοι> καὶ <Φελεθαῖοι>» (σελ. 134, ὑποσημ. 91). Διὰ τὴν ἀκριβειαν ὅμως σημεῖωμεν, ὅτι οἱ Ο' ἔχουν «Χερεθει καὶ Φελεθει» (ἡ γραφὴ ποικίλλει). Ἰσως εἶχεν ὡς ὕψει τοῦ ὁ Πανιερώτατος τὸ «Γεθθαῖοι», τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἐν Β' Βασ. (μ.σ. Β' Σαμ.) 15,18 («πᾶς ὁ Χερεθει καὶ πᾶς ὁ Φελεθει καὶ πάντες οἱ Γεθθαῖοι»), ἡ τὰ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Συμμάχου ἀπαντῶντα «Χερεθαῖοι» καὶ «Φεληθαῖοι» (βλ. Β' Βασ. [μ.σ. Β' Σαμ.] 20,23).

Εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ συγγράμματός του ὁ Παν. σ. διατυπώνει ἀξίας προσοχῆς παρατηρήσεις. Ἐν σελ. 74 π.χ. ὀρθῶς ὑποσημειώνει, ὅτι ἡ ἑβραϊκὴ λέξις Terafim, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται πρὸς δῆλωσιν τῶν εἰδωλίων τοῦ ἐφεστίου θεοῦ τοῦ πατρὸς τῆς Ραχὴλ (Γεν. 31,19), «ἔχει μορφή πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ, χρησιμοποιεῖται ὅμως γιὰ νὰ δηλῶναι καὶ τὸν ἐνικὸ ἀριθμὸν». Ἐπιτυχῶς ἐπίσης παρατηρεῖ, ὅτι οἱ Χανααναῖοι ἀφομοιώθησαν μὲν ὑπὸ τῶν ἐγκατασταθέντων ἐν Παλαιστίνῃ Ἰσραηλιτῶν, ἀλλ' ἐπηρεάσαν αὐτούς, ὡς πολιτιστικῶς ἀνώτεροί των (σελ. 100). Καὶ προσφωδῶς ὑπενθυμίζει ἐνταῦθα, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶχε συμβῆ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ρωμαίων, ὅταν οὗτοι κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὑπέστησαν τὰς πολιτιστικὰς αὐτῆς ἐπιδράσεις. Οὕτως ἐπηρεάσαν ἡ χαναανιτικὴ θρησκεία τὴν Ἰσραηλιτικὴν καὶ ἐδημιουργήθη ἐν τῷ Ἰσραὴλ ὁ γνωστὸς θρησκευτικὸς συγκρητισμὸς, ἐναντίον τοῦ ὁποῖου ἐστράφησαν βραδύτερον οἱ προφῆται. Ἐς μνημονευθῆ ἐπίσης καὶ ἡ μακρὰ καὶ ὠραιότατη ἀναφορά του εἰς τὴν θρησκευτικὴν Ἰουδαϊκὴν ἀρῆσιν τῶν Ἑσσαίων (βλ. σελ. 269-274), ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ὁποίων ἐπλουτίσθησαν αἱ γνώσεις μας μετὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῶν περιφῆμων χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, ἀπὸ τοῦ 1947 καὶ ἐξῆς εἰς τὸ Khirbet Qumran, πλησίον τῆς Ἰεριχώ. Θὰ ἦτο, βεβαίως, ἐνδεδειγμένον νὰ διευκρινισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ ὡς ἄνω, καὶ ἄλλαι τινὲς εἰσέτι, ἀπόψεις τοῦ Παν. σ. δὲν εἶναι μὲν ἄγνωστοι εἰς τοὺς εἰδικούς, ὅπως δὲν ἔχουν δὲν παύουν νὰ ἔχουν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ ἐνδιαφέρον, τοῦλάχιστον διὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπ' αὐτοῦ μεταδόσεως των εἰς τοὺς ἀναγνώστας του.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὁ Παν. σ. ἔχει ἐργασθῆ μετ' ἐκπληκτικῆς ἐπιμελείας καὶ ὑπομονῆς, ἀλλὰ καὶ μετ' ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας, μὴ φεισθεὶς, ἀσφαλῶς, χρόνου καὶ μόχθου, προκειμένου νὰ ἐκθέσῃ μετὰ συστηματικότητος, ἀκριβείας καὶ τάξεως καὶ εἰς τὴν φυσικὴν των σειρὰν ὅλα τὰ γεγονότα τῆς πολυπλόκου Ἰσραηλιτικῆς ἱστορίας, ὡς ἐκτίθενται ταῦτα εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιουμένας πηγὰς, τὰς ὁποίας ἐλέγχει πλήρως καὶ λεπτομερῶς καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις διατυπώνει ἐπ' αὐτῶν προσωπικὰς κρίσεις καὶ ἀπόψεις, εἰς τὰς περιοριζόμενος εἰς τὰς δλίγας ἀπαιτήσεις μιᾶς ἄπλης καὶ συνθετικῆς ἐργασίας. Τοῦτο, βεβαίως, ἀναβιβάζει τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐργασίας του, καὶ περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸν φιλόπονον καὶ ἱκανὸν ἐρευνητὴν καὶ δόκιμον συγγραφέα, τὸν φιλοδοξήσαντα νὰ συγκεντρώσῃ τὰς εὐρυτάτας παλαιοδιαθητικὰς γνώσεις του εἰς τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦτο σύγγραμμα, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὰς μεταδώσῃ εἰς τοὺς ἱεροσπουδαστάς του, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι καὶ ὑπερβολικὸν πως. Τὸ στοιχεῖον τῆς ὑπερβολῆς διαπιστοῦται καὶ εἰς τὴν χρῆσιν πολλῶν λεπτομερειῶν, ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς Βιβλικῆς ἱστορίας, ἐκεῖ ὅπου αὐταὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητοι. Τὸ χρησιμοποιηθὲν ἐνταῦθα πλουσιώτατον ὑλικὸν

καθιστᾷ τὸ κρινόμενον ἔργον — τηρουμένων, βεβαίως, τῶν ἀναλογιῶν — παλαιοδιαθηκικὴν ἱστορικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν. Καὶ θὰ ἔλεγε τις α') ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν ἔχει μεγάλην σχέσιν πρὸς σπουδαστὰς Ἱερατικῆς Σχολῆς, χάριν τῶν ὁποίων ἐξεπονήθη, καὶ β') ὅτι ὁ Παν. σ., ἐπιωφελοῦμενος τῆς διδασκαλίας τοῦ οἰκείου μαθήματος, συνέλαβε τὴν ἰδέαν συγγραφῆς σχετικοῦ διδακτικοῦ ἔγχειριδίου, τὸ ὁποῖον ὁμως εἶναι καταλληλότερον δι' ἀναγνώστας περισσοτέρων ἀξιώσεων καὶ μουσμένους εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἡ γενικὴ ἐμφάνισις τοῦ περισπουδάστου τούτου βιβλίου εἶναι ἀρκούντως καλὴ. Θὰ ἐλέγομεν ὅτι εἶναι ἀρίστη, ἐὰν ἦτο ἐξ ἴσου ἐπιτυχὴς καὶ ἡ ἐκτύπωσις ὅλων τῶν ἐν αὐτῷ χαρτῶν καὶ φωτογραφιῶν, διὰ τῶν ὁποίων, πάντως, διαφωτίζεται ἐν πολλοῖς ὁ ἀναγνώστης. Ἡ γλῶσσά του εἶναι ἐπίσης καλὴ καὶ λογία. Προκαλεῖ ὁμως ἐντύπωσιν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν λεξιλόγιον τοῦ Πανιερωτάτου εὑρον θέσιν, ἐν ὀνόματι τῆς δημοτικῆς γλώσσης, λέξεις ἔχι καὶ τόσον εὐήχοι, ὡς π.χ. «γαῖδούρια» (σελ. 97), «μπερδεύεται» (σελ. 75), «ἐγκατασταίνονταν» (σελ. 243 καὶ 380), «καταστάληκε» (σελ. 366) κ.ἄ. Εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην προέβημεν, διότι ὁ Πανιερώτατος εἶναι ἐπιδέξιος χειριστῆς τῆς καθαρᾶς ἐλληνικῆς γλώσσης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους συγγραφεῖς, οἵτινες δὲν παρουσιάζουν τοιαύτην εὐχέρειαν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀπασχολοῦν λεπτομερῶς τὴν κριτικὴν («ὄ μὴ γνούς... δαρήσεται ὀλίγας» παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολύ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ!) [Λουκ. 12, 48]]. Παρὰ ταῦτα ὁμως, τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶναι λίαν ἐπιτυχὲς καὶ ἄξιον πολλοῦ λόγου καὶ ἐπαίνων εἰσέτι. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἶναι χρησιμώτατον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ περιεχομένης Βιβλικῆς ἱστορίας, συνδέον οὕτως, τρόπον τινά, τὴν παλαιοδιαθηκικὴν ἐπιστήμην μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ· καὶ ἐν τῷ προαναφερθέντι βαθμῷ πρωτοτυπίας του, πληροῖ σημαντικὸν κενὸν εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἀλλὰ καὶ τὴν διεθνήν εἰδικὴν βιβλιογραφίαν. Διὰ τὸν ἐμπλουτισμὸν ταύτης διὰ τοῦ περι οὗ ὁ λόγος ἔργου, εἶναι ἐπόμενον νὰ ἐκφράξῃ τις τὴν χαρὰν του. Εἰδικώτερον δὲ ὁ ὑποφαινόμενος, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν του πρὸς τοῦτοις καὶ τὴν ἀρτίαν ἐπιστημονικὴν συγκρότησιν τοῦ Πανιερωτάτου συγγραφέως, ἄγλαδον καρπὸν τῶν ἐμβριθῶν ἐν Γερμανίᾳ παλαιοδιαθηκολογικῶν καὶ ἐβραϊολογικῶν εἰδικῶν σπουδῶν του, μετὰ τὴν λήξιν τῶν ὁποίων ἀνηγορεύθη ἐπαξίως Διδάκτωρ τῆς Θεολογίας, ὑπὸ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, δύναται νὰ εἴπῃ ἐν ἀνέσει καὶ ἄνευ ἔνδοιασμῶν καὶ μετὰ τῆς βεβαιότητος ὅτι δὲν ὑπερβάλλει, ὅτι ἀπέκτησεν ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἕνα διαπρεπῆ Ἱεράρχην, τὸν ὁποῖον, εὐτυχῶς, δὲν φαίνεται ὅτι ἐστερήθη ἡ ἱερὰ ἐπιστήμη.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Παύλου Μενεβίσογλου, Μητροπολίτου Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας,
Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τοὺς Κανόνας τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,
Στοκχόλμη 1990, σσ. 653.

Ἔργο σπάνιο, σοβαρὰ ἐπιστημονικὸ, τεκμηριωμένο, καλογραμμμένο, πού τιμᾷ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὴν ἑλληνορθόδοξον θεολογίαν καὶ τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην γενικᾶ.
Ἔγχειρίδιον, πού θὰ ἔχῃ μόνιμη καὶ μακροχρόνια ζωὴ.

Ἡ δομὴ τοῦ ἔργου: Πρόλογος σσ. 9-11, ὅπου ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς διαπιστώνει, πῶς «οἱ κανόνες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἐπακριβῶς καθωρισμένοι καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ποικίλλει εἰς τὰ διάφορα χειρόγραφα καὶ δὲν συμφωνεῖ εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις» (σ. 9). Γι' αὐτὸ καὶ παραθέτει συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπὸ τῆς βασικῆς ἐκδόσεως τῶν ἐτῶν 1761/62, 1787, 1800, 1970, 1976, 1982 τοῦ Πηδαλίου, 1854 Ράλλη καὶ Ποτλῆ, 4ος τόμος.

Δεσπόζουν, γράφει, στίς κανονικὰς συλλογὰς προσωπικὰς ἀπόψεις, γνώσεις καὶ κρίσεις τῶν συντακτῶν καὶ ἐκδοτῶν καὶ ἔχι ἡ ἐπίσημη ἐκκλησιαστικὴ καθοδήγησις καὶ ἀπό-

φασι. Διαπιστώνεται ἐπίσης πὺς «Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης εἰς τὰς κανονικὰς συλλογὰς καὶ τὴν ἀρίθμησιν τῶν ἱερῶν κανόνων» (σ. 10). Λεῖπουν ὁλότελα ἱστορικὲς εἰδήσεις ὡς πρὸς τοὺς ἱεροὺς κανόνας στὴν ὀρθόδοξο ἐκκλ. γραμματεία, ὅπως καὶ κάποια ἱστορικὴ εἰσαγωγή σὰν αὐτοτελεῖς σύγγραμμα καὶ πὺς καὶ σχετικαὶ εἰδήσεις, αἱ περιλαμβανόμενα εἰς τὰς κανονικὰς συλλογὰς, εἶναι ἐλάχισται ἢ ἐλλιπεῖς. Δι' ἣ ἡ συγγραφὴ τῆς ἀνά χειρὰς «ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς» ἀποβλέπει, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν κάλυψιν τοῦ κενοῦ τούτου, τοῦ ὑπάρχοντος ἐν τῇ παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῇ γραμματείᾳ, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅπως συμβάλλῃ εἰς τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱερῶν κανόνων, ὡς πρὸς τὴν τάξιν, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν ἀρίθμησιν αὐτῶν. Εἰς τὴν «ἱστορικὴν ταύτην εἰσαγωγήν» ἐξετάζονται οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες, οἱ κανόνες τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, οἱ κανόνες τῶν δέκα τοπικῶν συνόδων, ὡς καὶ οἱ πατερικοὶ κανόνες, οἱ ἐγκριθέντες ἐπισημῶς, κατὰ τὸ ἔτος 691, ὑπὸ τῆς πενθέκτης οἰκουμενικῆς συνόδου (κανὼν 2), ἥτοι ἅπαντες οἱ κανόνες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ corpus canonum τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» (10/11). Μετὰ τὸν διαφωτιστικὸν αὐτὸν πρόλογον ἀκολουθοῦν τὰ Περιεχόμενα σσ. 13/16. Βραχυγραφαίαι σσ. 19/20. Στὸ τέλος Γενικὸν εὑρετήριον σσ. 631-641 καὶ Εὑρετήριον ἱερῶν κανόνων σσ. 642-652 καὶ Παροράματα σ. 653.

Ἀναλυτικὰ ἡ διάρθρωσις τοῦ ὅλου ἔργου εἶναι: 1.— Αἱ συλλογαὶ τῶν ἱ. κανόνων: α.— Ἡ πρώτη συλλογὴ συνοδικῶν κανόνων σσ. 21-32. β.— Ἡ συλλογὴ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων: 32-37. γ.— Ἡ κανονικὴ συλλογὴ «εἰς τίτλους ἐξήκοντα», 37-39. δ.— Ἡ «συναγωγὴ» Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ, 40-55. ε.— Τὸ «σύνταγμα εἰς δεκατέσσαρας τίτλους» 55-73. ς.— Ὁ 2ος κανὼν τῆς πενθέκτης οἰκουμενικῆς συνόδου (691) 73-83. ζ.— Ἡ συμπλήρωσις τοῦ «συντάγματος» κατὰ τὸ ἔτος 883, 83-91. η.— Τὸ corpus canonum τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, 91-100. 2. Οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες: α.— Οἱ ἀποστολικοὶ κανόνες ἐν τῷ κανονικῷ δικαίῳ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, 101-104. β.— Ἀριθμὸς καὶ ἀρίθμησις τῶν ἀποστολικῶν κανόνων, 104-109. γ.— Ἱστορικαὶ μαρτυραὶ περὶ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων, 109-117. δ.— Ἡ «ἀποστολικότης» τῶν ἀποστολικῶν κανόνων, 117-120. ε.— Οἱ ὀγδοήκοντα πέντε ἀποστολικοὶ κανόνες, 120-123. ς.— Ἄλλοι ἀποστολικοὶ κανόνες», 123-124. 3. Οἱ κανόνες τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου (325): α.— Ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, 125-133. β.— Πρακτικὰ - Κείμενα τῆς συνόδου, 133-137. γ.— Τὰ μέλη τῆς συνόδου, 138-144. δ.— Οἱ κανόνες τῆς συνόδου, 144 ἕως 149. ε.— Ὁ κανὼν ἡ δ' «ῥοζ» τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου περὶ τοῦ ἀγίου Πάσχα, 150-166. 4. Οἱ κανόνες τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου (381) α.— Ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος, 167-175. β γ δ, ὅπως καὶ τὰ τῆς προηγουμένης συνόδου. Ἡ ἴδια διαίρεσις ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν συνόδου 3ης 4ης 7ης, Ἀγκύρας, Νεοκαισαρείας, Γάγγρας, Ἀντιοχείας, Σαρδικῆς, Λαοδικείας κ.λπ., μὲ τὴν ἐξῆς ἰδιαιτερότητες: Β' οἰκουμ. ε.— Οἱ κανόνες τοῦ «κανονικοῦ» τοῦ Ἀμασειᾶς Παλλαδίου. ς.— Ἡ οἰκουμενικότης τῆς συνόδου. 5. Οἱ κανόνες τῆς τρίτης οἰκ. συν. (431) 6. Τῆς τετάρτης οἰκ. συν. (451), 202-275. 7. Οἱ κανόνες τῆς πενθέκτης οἰκουμενικῆς συνόδου (691). α.— Αἱ οἰκουμ. σύνοδοι: πέμπτη (553) καὶ ἕκτη (680-681), 275-279. β.— Ἡ πενθέκτη οἰκ. συν., 279-283. γ.— Ἡ ὀνομασία τῆς συνόδου, 283-285 — δ, ε, ς, ζ, 285-301. 8. Οἱ κανόνες τῆς 7ης οἰκ. συν. (787) α, β, γ, δ, 302-319. ε.— Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κ/πόλεως Ταρσάσου, 319-321. ς.— Ἡ οἰκουμ. τῆς συνόδου, 321-323. — Οἱ κανόνες τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ συν. (314), 324-329. ε.— Ἡ σύνοδος τῆς Καισαρείας περὶ τὸ 315, 329-333. 10. Οἱ καν. τῆς ἐν Νεοκαισαρείᾳ συν. (περὶ τὸ 319), 334-339. 11. Τῆς ἐν Γάγγρα συν. (περὶ τὸ 340), 340-350. 12. Τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ συν. (341). α.— Ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν «ἐγκαινίοις» σύνοδος τοῦ 341, 353-355. δ.— Ἡ «ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας» συν., 356-366. ε.— Οἱ κανόνες τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐν «ἐγκαινίοις» συν. τοῦ 341, 366-369. 13. τῆς ἐν Σαρδικῇ συν. (343), 370-382. δ.— Ἑλληνικὸν καὶ λατινικὸν κείμενον τῶν κανόνων, 383/4. ε.— Οἱ κανόνες τῆς συν., 385-391. ς.— Ἡ γνησιότης τῶν καν. τῆς ἐν Σαρδικῇ συν., 391-393. ζ.— Ἡ «οἰκουμενικότης», 393-394. 14. Τῆς ἐν Λαοδικείᾳ (περὶ τὸ 380), 395-409. 15. Ὁ κανὼν τῆς ἐν Κ/πόλει ἐπὶ Νεκτα-

ρίου συν. (394), 410-421. 16. Οἱ κανόνες τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου τοῦ 419, 422-426. β.— Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Πρεσβυτέρου Ἀπιαρίου, 426-434. ς.— Ἡ ἀριθμησις τῶν κανόνων τῆς Καρθαγένης, 443-449. ζ.— Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν πρακτικῶν - κανόνων τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου τοῦ 419, 450. η.— Ἡ διάταξις τῶν πρακτικῶν - κανόνων τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου τοῦ 419, 450-470. θ.— Ἀντιστοιχία τῶν κανόνων τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου τοῦ 419 καὶ τῶν κανόνων προγενεστέρων συνόδων τῆς ἀφρικανικῆς ἐκκλησίας, 470-474. ι.— Ἡ περίπτωσις τοῦ Πηθαλλίου, 474-477. 17. Οἱ κανόνες τῆς ἐν Κ/λει συνόδου τοῦ 861 (πρωτοδευτέρως), 478-492. 18. Οἱ κανόνες τῆς ἐν Κ/λει συν. τοῦ 879/80 (Ἀγίας Σοφίας), 493-510. ε.— Ἡ «οἰκουμενικότης» τῆς συνόδου, 510-511.

Ὡς πρὸς τοὺς κανόνας τῶν Ἀλεξανδρείας Διονυσίου (247-265) 512-516, Πέτρου (300-311) 517-522, Νεοκαισαρείας Γρηγορίου (240-270) 523-532, Μ. Ἀθανασίου (328-373) 533-541, Μ. Βασιλείου (370-378) 542-558, β.— Αἱ πηγαι τῶν κανονικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μ. Βασιλείου 558-561, τοῦ Νύσσης Γρηγορίου (372-περὶ τὸ 395) 562-569, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (372-περὶ τὸ 390) ὁ κανὼν 570-79, ὁ κανὼν τοῦ Ἰκονίου Ἀμφιλοχίου (374-περὶ τὸ 400) 580-586, τῶν Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου (381-385) 587-593, Θεοφίλου (385-412) 594-602, Κυρίλλου (412-444) ὁ κανὼν τοῦ Κ/πόλεως Γεναδίου (458-471) καὶ τοῦ Καρθαγένης Κυπριανοῦ (248-258) γ.— Τὸ κύρος τοῦ κανόνος τοῦ Καρθαγένης Κυπριανοῦ 626-628, ἔχουν τὴν ἴδια διαίρεσι: α.— Βίος καὶ συγγράμματα, β.— Οἱ κανόνες ἢ κανόν.

Στὶς ὑποσημειώσεις παρατίθενται ἢ βιβλιογραφία, ἢ τεκμηριωμένη διαπίστωσις τῶν παραπομπῶν ἀπὸ τισ πηγές καὶ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησεν ὁ σεβασμιώτατος συγγραφεὺς. Ἔτσι τὸ ἔργο αὐτό, τὸ τόσο βασικὸ καὶ ἀπαραίτητο, ἤλθε νὰ καλύψῃ τὸ μεγάλο κενό, ποῦ ὑπῆρχε, νὰ διαλευκάνῃ καὶ ἐπιλύσῃ πολλὰ προβλήματα καὶ νὰ καταστή φάρος τηλαυγῆς καὶ ὀδηγὸς καὶ σύμβουλος καὶ συμπαραστάτης τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν κωδικοποίησιν τῶν ἰ. κανόνων, τὴν τόσο ἀπαραίτητη. Εἶναι ἔργο, ποῦ ἀξίζει τὴν ἐγνώμωσύνῃ μας καὶ τὸν δίκαιον ἔπαινον.

ΚΩΝΣΤ. Β. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

Π. Β. Πάσχοῦ, *Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρῆς καὶ οἱ Πατέρες τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων*. [= Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-186, τ. 4, σελ. 177-209. Ἔργα Μητρόπολις Ἑλβετίας. Ἰδρυμὰ διὰ τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα. Atef Danial], Γενεύη 1989.

Ὁ ἐμβριθῆς ἐρευνητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας καὶ ἰδιαίτερας τοῦ ὕμνο-γραφικοῦ ἔργου τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη καθηγητῆς Π. Β. Πάσχος ἐξέδωκεν ἐν νέον ἀνεκδοτον κείμενον τοῦ σοφοῦ Θεσσαλονικέως ἱερομονάχου, ἀναφερόμενον εἰς τοὺς Πατέρας τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων.

Ὁ στερεῶς ἐχόμενος τῆς Ἱεράς Παραδόσεως Βυζαντινὸς συγγραφεὺς ἀναφέρεται συστηματικῶς εἰς τοὺς Πατέρας τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων εἰς τὸ παρὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «Ὅτι δισχίλιοι τὸν ἀριθμὸν εἰσιν οἱ ἐν ταῖς Ζ' Συνόδοις ἀγωνισάμενοι θεοὶ Πατέρες. Ἀριθμητικὸν θεώρημα τοῦ δισχίλια ἀριθμοῦ». Μικρὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τούτου ἐξέδωκε τὸ 1674 ὁ Λέων Ἀλλάτιος. Εἰς τὸν Π. Β. Πάσχον ἐπεφυλάσσετο ἡ τιμὴ νὰ συνέλθῃ καὶ ἐπεκτείνῃ τὸ ἔργον τοῦ διαπρεποῦς φιλολόγου καὶ ἀνθρωπιστοῦ τοῦ ἰζ' αἰῶνος καὶ νὰ ἐκδώσῃ ἐν τῷ συνόλῳ τὸ σπουδαῖον τοῦτο σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον περιέχεται κυρίως εἰς δύο χειρόγραφα, τῆς Ὁξφόρδης καὶ τῆς Πάτμου. Ὁ συγγραφεὺς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸν κώδικα τῆς Πάτμου, ἀλλὰ βασιζέται κυρίως εἰς τὸν κώδικα τῆς Ὁξφόρδης, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ, συμφώνως πρὸς νεωτέρας αὐτοῦ ἐρεῦνας, αὐτόγραφον τοῦ Βλάσταρη.

Τοῦ κειμένου προτάσσεται εὐρεῖα εἰσαγωγή, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπεξηγοῦνται μετὰ σαφηνείας καὶ μεθοδικότητος ὄρισμένα θέματα σχετιζόμενα πρὸς τὸ κείμενον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ εὐρύτερον ἔργον τοῦ Βλάσταρη. Τὸ παρὸν ἔργον ἀνήκει εἰς τὰ θεολογικὰ — ἀντιρρητικὰ ἔργα τοῦ Ματθαίου, παρουσιάζει δὲ συγγένειαν πρὸς τὸ «Κατὰ Λατίνων» καὶ «Περὶ τοῦ Μυστικῆς Δείπνου» συγγράμματα αὐτοῦ, ἴσως δὲ ἀποτελεῖ μετ' αὐτῶν ἐνιαῖον ἔργον.

Ἄξιοσημειώτος τυγχάνει ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας γενικώτερον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ματθαίου. Ἄλλως τε ἡ ἐπίδρασις τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος χαρακτηρίζει τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν καὶ Τέχνην τοῦ ἸΔ' αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἤκμασεν ὁ Βλάσταρης Ἡ ἐπίδρασις τῶν Πυθαγορείων διαφαίνεται εἰς τὴν συμβολικὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Ματθαῖος εἰς τὸν ἀριθμὸν 2000, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήρχοντο ἐν συνόλῳ κατὰ προσέγγισιν οἱ Πατέρες τῶν ἐπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀναφέρει ὁ Π., «καὶ αὐτὸς ὁ ἀπλὸς ἀριθμὸς, τοῦ γι' ἄλλους εἶναι μιὰ σύμπτωση καὶ τίποτε περισσώτερο, γίνεται γιὰ τὸ συγγραφέα μας ἀντικείμενον πνευματικῆς θεωρίας, ἀξιοπερίεργης πράγματι».

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ διακρίνεται εἰς τὰ ἔργα τῶν κρατίστων τῆς ἀρχαιότητος φιλοσόφων Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ εἰς ἔργα μεταγενεστέρων φιλοσόφων καὶ δὴ καὶ τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως. Ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἀπετέλεσεν ἡ σημασία τῶν ἀριθμῶν εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ὡς καὶ εἰς τὸ ἔργον διαπρεπῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

Ὁρμώμενος ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ ἀριθμὸς 2000 διαιρούμενος διαδοχικῶς ἀναλύεται εἰς τέσσαρας ἀρτίους εἴτε θήλεις καὶ ἕνα περιττὸν εἴτε ἄρρενα, 2000, 1000, 500, 250, 125, ὁ Βλάσταρης καταλήγει εἰς διάφορα ἀριθμοσοφικὰ συμπεράσματα καὶ μάλιστα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου περὶ θεμελίου λίθου εἰς τὸ πνευματικὸν οἰκοδόμημα καὶ περὶ τῆς μυστικῆς ἐνώσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἀριθμὸς 2000 περιέχει ἕνα ἄρρενα, ἦτοι τὸν νυμφίον Χριστὸν καὶ τέσσαρας θήλεις, ἦτοι τὰς τέσσαρας ἐκκλησίας, μετὰ τὸ σχίσμα τῆς Παλαιᾶς Ρώμης. Ἡ τελευταία αὕτη ἀναφορὰ ἀποτελεῖ τρόπον τινὰ καὶ τὴν μετάβασιν εἰς τὸ κύριον καὶ ἐκτενέστερον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντινοῦ συγγραφέως, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀντιρρητικὸν κατὰ Λατίνων χαρακτήρα.

Ἀσφαλῶς διὰ τῶν ἀριθμοσοφικῶν αὐτοῦ θεωριῶν ὁ Βλάσταρης ἐνεπίσταται τὴν ἀποστολὴν εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. Τὸ νόημα ὅμως τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ θεωρίας κατανοεῖται πληρέστερον, ἂν μελετηθῇ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀριθμῶν ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν διὰ τῆς ἐμπεριστατωμένης εἰσαγωγῆς τοῦ διακεκριμένου ἐρευνητοῦ τῆς χριστιανικῆς γραμματείας.

Τὸ κείμενον τοῦ ἔργου ἔχει ἐκδοθῆ μετὰ τῆς ἐγνωσμένης ἐπιμελείας τοῦ συγγραφέως. Συνδυάζει τὴν φιλολογικὴν ἀκριβολογίαν καὶ τὴν καλαισθησίαν τοῦ πεπειραμένου εἰς τὴν ἔρευναν τῶν χειρογράφων καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις συγγραφέως. Ἐκιδίδεται τὸ κείμενον κατὰ τὸν κώδικα τῆς Ὁξφόρδης, ὑπάρχουν δὲ ὑποσελίδιοι σημειώσεις περιλαμβάουσαι εἰς ἕν σῶμα, πρὸς καλαισθητὸν τοῦ χώρου οἰκονομίαν, κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις, testimonia καὶ παραπομπὰς εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ εἰς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Αἱ κριτικαὶ παρατηρήσεις εἶναι βεβαίως περιωρισμέναι, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκδοσις γίνεται ἐξ ἐνδὸς κώδικος τῆς Ὁξφόρδης, ἐπικουρικῶς δὲ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ κώδιξ τῆς Πάτμου. Αἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ σχόλια γενικῶς διακρίνονται διὰ τὴν περιεκτικότητα καὶ σαφηνείαν αὐτῶν, ἡ δὲ ἔργασίᾳ μαρτυρεῖ τὴν εὐρυμάθειαν τοῦ σ., τὴν ἀρτίαν γνῶσιν τῶν πηγῶν καὶ τῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας, ὡς καὶ τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ δὴ καὶ τὴν παλαιογραφικὴν ἐπιστήμην, παραλλήλως πρὸς τὴν ἐγνωσμένην θεολογικὴν συγκρότησιν αὐτοῦ.

Ἄς ἐπιτραπῆ νὰ σημειώσωμεν ὀλίγας ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις: Σελ. 182, σημ. 43,

τὸ ἔτος ἐκδόσεως φαίνεται ὅτι ἐγράφη ἐσφαλμένως ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας. Σελ. 192 § 1, στ. 6 γραπτέον ῥ ᾧ σ τ α (ἂν παροξύνηται εἰς τὸ χειρόγραφον, θὰ ἔδει νὰ δηλωθῇ εἰς τὰς σημειώσεις). Σελ. 193, σημ. 2 ἀντὶ 19 γρ. 29. Σελ. 195, § 5, στ. 8 ἐκ τῶν συμφραζομένων παρέχεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι μετὰ τὸ π εν τ ά κ ις τ ά π έ ν τ ε καὶ παρελείφθη ἐ π τ ά κ ις τ ά π έ ν τ ε καί ὡσαύτως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπομένου στίχου φαίνεται ὅτι παρελείφθη δ έ κ α π έ ν τ ε καί. Αὐτόθι § 6, στ. 1 γρ. Π υ θ α γ ό ρ ε ι ο ι. Σελ. 196, σημ., στ. 6 γρ. ά γ κ ύ λ ε ς, στ. 10, ἀντὶ 20 γρ. 21, στ. 14 γρ. V i n d o b o n a e. Σελ. 207, σημ. 1, στ. 1: Εἰς τὰ testimonia προσθετέον Μ α τ θ. ζ' 6. Σελ. 208, § 22, στ. 3 ἡ διόρθωσις κ ε λ ε υ ο ύ σ η ς ἐπιβάλλεται βεβαίως ἐκ τῆς συντάξεως. Οὐχ ἤττον ἐνδέχεται οἱ κώδικες νὰ διασώζουσι τὴν αὐθεντικὴν γραφὴν κ ε λ ε υ ο ν τ ο ς κατὰ τὸ σχῆμα κατὰ σύνεσιν. Τοιαύτη χαλαρωτέρα σύνταξις ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ κατὰ τὸ νοούμενον σχῆμα ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν Βίβλον, ὡς π.χ. ἐν Β' Παραλ. κα' 12 καὶ ἤ λ θ ε ν α ὔ τ ῶ ἐν γ ρ α φ ῆ π α ρ ά Ἡ λ ι ο ὄ τ ο ὦ π ρ ο φ ῆ τ ο υ λ έ γ ω ν, καίτοι βεβαίως τὸ γλωσσικὸν ὕφος τοῦ Βλάσταρη τυγχάνει δοκιμώτερον καὶ εὐρίσκεται ἐγγύτερον πρὸς τὰ κλασσικὰ πρότυπα.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Π. μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς τεκμηριώσεως διαφαίνεται καὶ ἡ καλλιπέπια αὐτοῦ. Ὁ δημοτικὸς λόγος τοῦ σ. διακρίνεται διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν εὐρυθμίαν αὐτοῦ. Ἄς ἐπιτραπῇ μόνον νὰ διατυπώσωμεν ὠρισμένας ἐπιφυλάξεις διὰ τινὰς παρεκκλίσεις ἐκ τῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς ἐνιαίας ἐλληνικῆς γλώσσης. Τύποι ὡς γ ι ά ν ά π ρ ο λ ά β ε ι, ν ά δ ῶ σ ε ι, κ α τ ε υ θ ε ῖ α ν (μονολεκτικῶς), ν ά σ η μ ε ι ω θ ε ῖ δ ἐν θεμελιῶνται ἀπὸ γλωσσολογικῆς ἀπόψεως, προσκρούουν δὲ καὶ εἰς τὴν αἰσθητικὴν τῆς γλώσσης.

Πέρα τῶν ἐπὶ μέρους αὐτῶν παρατηρήσεων τὸ νέον ἔργον τοῦ Π. ἀποτελεῖ μίαν περαιτέρω συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἔργου τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη, τὸ ὅποιον μετὰ θαυμαστῆς φιλοπονίας καὶ ἐπιστημοσύνης ἀνέλκει ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ παρουσιάζει κατὰ ὑποδειγματικὸν τρόπον εἰς τὴν δημοσιότητα. Ἀποτελεῖ γενικώτερον μίαν πολύτιμον προσφορὰν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Βυζαντινῆς Γραμματείας, ἡ ὅποια πολλὰ ὀφείλει εἰς τὸν διακεκριμένον καθηγητὴν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΖΑΓΑΝΙΑΡΗΣ

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Μεσσηνίας ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

† Ὁ Σισανίου καὶ Σιατίστης ΑΝΤΩΝΙΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Ὁμότιμος Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀγαθοῦπόλεως 44, 112 52 - Ἀθῆναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰωάν. Μιχαήλ, Ἰασιῶ 1, 115 21, Ἀθῆναι